

BASICS BEATRIX KIK LAKTÁK VÁROSAINKAT?

TA *Magyar Várostörténeti Atlasz/Hungarian Atlas of Historic Towns* kétnyelvű sorozatának előkészítése 2004-ben kezdődött, az első atlasz 2010-ben jelent meg. Magyarország viszonylag későn csatlakozott az európai történeti kutatás egyik legrégebben futó programjához, amely 1955-ben indult a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság (Internationale Kommission für Stadtgeschichte) kezdeményezésére. Az ezredforduló táján a környező országok szinte mindegyike már a program résztvevője volt, Ausztria elsőként, de Lengyelország és a Cseh Köztársaság is nálunk jóval korábban csatlakozott.

¶ Az atlaszprojekt kezdeti célja a városok alapításkori alaprajzának rekonstruálása volt. Ehhez az 1960-as években felfedezett kataszteri térképek szolgáltak alapul pontos felméréseikkel. Mára a városi régészet és a történeti kutatások eredményei révén megváltozott helyzetben ez a cél egyre kevésbé tűnik megvalósíthatónak. Ahogyan Szende Katalin *Magyar várostörténeti atlasz: feladatok, eredmények, perspektívák* című írásában megfogalmazta: „...a historiográfia általános fejlődésének megfelelően a városatlaszok egy viszonylag konzervatív, morfológiai szempontú vállalkozásból a történeti kutatás egyik jelenkori irányzatának, a »térbeli fordulatnak« (spatial turn) a részévé váltak”. (*Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv VIII.* 2013. 187–199.) Így a történeti városatlaszok a középkor, a kora újkor, újkor és a jelenkor városi térszerveződésének kutatásához is segítséget nyújtanak megújult formájukban.

¶ A városatlaszok azonos léptéke lehetőséget kínál az összehasonlító kutatásokra, és ez, tekintve az eddig megjelent több mint félezer atlasz számát, nem akármilyen lehetőség. A magyar program 2004 és 2008 között az MTA Történettudományi Intézete által befogadott OTKA-pályázati kutatásként indult. 2007 novemberében bekövetkezett haláláig Kubinyi András akadémikus irányította, akitől Szende Katalin vette át a munkát és irányítja mindmáig. Az elsőként kiválasztott négy város – Buda (1686-ig), Sopron, Kecskemét és Sátoraljaújhely – mind státusuk vonatkozásában, mind földrajzi szempontból különbözök, és ez fontos szempont volt a döntésnél.

¶ A projekt második szakaszának 2010 és 2014 között a Közép-európai Egyetem (CEU) koordinálásával további hat város feldolgozása volt a célja. Ebben a csoportban Pécs, Vác, Kőszeg, Miskolc, Szeged és Buda (1686–1848) szerepelt. Bár

elsősorban olyan városokra esett a választás, amelyekről már készült történeti monográfia, még így is jelentős mennyiségű, eddig kiadatlan levéltári forrás feldolgozása, valamint a városi régészeti kutatások eredményeinek alkalmazása történt meg. A korábbi térképek felhasználása mellett tematikus térképek is készülnek, a speciális társadalomtopográfiai és településmorfológiai kutatások eredményeit közzétéve. Emellett történeti térképek, látképek, korabeli részletfelmérések reprodukciói is kerülnek a kiadványokba. Mindezeket topográfiai tanulmány, valamint a térképekhez készült kommentárok egészítik ki tematikus beosztású történeti-topográfiai adattárral. A szöveges részek magyar és angol nyelvűek. Az egyes kötetek széles körben bizonyultak hasznosnak – a helyi lakosok, a közigazgatás, a helytörténészek, építészek, várostervezők és a történeti kutatás számára egyaránt. A harmadik kutatási fázisban (2016–2019) a Történettudományi Intézethez visszakerülő várostörténeti projekt öt további magyar város (köztük Óbuda harmadik kötete, Székesfehérvár, Pápa, Szekszárd és Nyírbátor) atlaszával gazdagodott.

- ¶ A sorozatnak önálló oldala is van, a varos atlasz.hu. Térképen megjelenítve látható, mely városokról jelentek meg idáig kötetek, és melyekről vannak előkészületek. A két legfrissebben megjelent kötet Kecskemét és Kőszeg városatlasza. A honlapról elérhető magyar városatlaszok bárki számára megtekinthetők, tanulmányozhatók, és lenyűgözően érdekesek. A tanulmányok szövegei kiváló példái annak, milyen egy élvezetes és közérthető történeti írás. Szende Katalin Sopron történetét bemutató fejezetei a kőkorszaktól a római koron, a népvándorlás időszakán át a kora újkorig terjedően mutatják be a település történetét. A szöveges rész illusztrációi és rekonstrukciói is nagyon érdekfeszítőek, a térképek pedig különböző műfajaikban különféle tanulságokkal szolgálnak – például a légi fotókkal összevetve. A tematikus térképtáblák információkat adnak a város épületállományára vonatkozóan a különböző időszakokban – milyen volt a házak magassága, tetőzetük, melyek a mai műemlék épületek, hány és milyen foglalkozású tulajdonosuk volt, hol fizettek adót, hogyan fejlődtek az egyes városrészek.
- ¶ Különösen izgalmasak a történeti állapotok rekonstrukciós rajzai: hogyan nézett ki a település a késő római korban, ehhez képest milyen volt az ispánsági vár képe, és milyen volt a város a 18–19. századi vedutákon. Daniel Suttinger 1681-es rézmetszete a Lövérék felől láttatja a várost, a korszak magas pontról felvett látképeihez hasonlóan. Hárosy Zsigmond hasonló nézőpontú, de már 1841-ben készült litográfiáján az előtér életképi jelenetén a kilátást messzelátón élvező, kutyát sétáltató, lovagló, beszélgető helyi polgárok láthatók, alattuk a város képén sok új épület emelkedik, és részleteikben jobban kivehetők és azonosíthatók az egy évszázaddal korábbi ábrázoláshoz képest. Más magaslat – a Kurucdomb – is

Buda ostroma, 1849
BTM

alkalmas volt például madártávlati látkép készítésére, mint erre példa Zacharias Michel 1700-as rézmetszete, amelyen a falakkal körülvett belvárost a külváros házai, kertjei övezik. A csehországi születésű, Bécsben élő és alkotó Johann Vinzenz Reim (1796–1858) városi tanácsnoki posztot is betöltött, csaknem hatszáz látképe a Habsburg Birodalom jelentősebb városait örökítette meg, pest-budai, pozsonyi látképei mellett egy Sopront délről bemutató rézkarca is készült, bájos életképpel az előtérben. Több olyan lap is szerepel ebben a részben, amely egy-egy lokális vagy tematikus részletet mutat be.

- ¶ Sopronnal összehasonlítva Szeged története, geográfiai helyzete nagyon más. Az atlasz anyaga jól érzékelteti a különbségeket, egyúttal megismerteti a város mára szinte teljesen eltűnt részeit. Ilyen például a vár, amely egy 1713-as térképen még a legjelentősebb épület, az 1751-es felmérésen már házak sora veszi körül. 1834-ben a szabad királyi város már kiterjedt település, még mindig a várral a középpontjában. Egy másik, hasonló korú rézmetszeten nyugzsgő, életteli várost láthatunk, a vár mellett a Tiszán álló hajóhíddal.
- ¶ Szeged 16. századi szociátopográfiáján a térkép jelzi, hol, milyen foglalkozást űző emberek éltek – szőlősgazda, juhosgazda, iparos, pap, bíró, deák stb. A belvárosi foghíjbeépítések és tömbrekonstrukciók 1945 és 2010 közötti topográfiája az elmúlt bő fél évszázad változásait illusztrálja a város építészeti szövetében.
- ¶ Rendkívül sokféle szempontú tehát az egyes városatlaszok anyaga – hatalmas mennyiségű információt tartalmazva –, széles körű felhasználhatósággal. De ha úgy tetszik, akár egyfajta kalandregényként is olvashatók a térképek, látképek, illusztrációk, a kiegészítő szövegekkel – mint egy várostörténeti regény.
- ¶ Az európai projekt weboldala az uni-muenster.de portál, amely az Instituts für vergleichende Städtegeschichte (IStG) „kiszolgálója”. A honlap interaktív térképén keresgélve megnézhetjük az Izlandtól Szicíliáig terjedő, várostörténeti atlaszon feldolgozott települések bármelyikét, mi több, kapcsolódhatunk az egyes nemzeti adatbázisokhoz. A Royal Irish Academy Irish Historic Towns nevű weboldala például éppen úgy közli a projekt történetét, mint az „anyaoldal”, ami azért jó, mert az utóbbi német nyelvű, az ír weboldal viszont értelemszerűen angol. Az írek is elérhetővé tették digitálisan a kiadványaikat, és azon túl, hogy órákig bele lehet merülni egy-egy város történetébe, az oktatásban történő alkalmazásra is megfelelővé tették azokat, a térképek és a szöveges részek után beiktatott „test yourself” című kérdéssorokkal.
- ¶ Egy másik, hozzánk (földrajzilag is) közelebb álló, a projekthez kapcsolódó honlap a Lvivi Center for Urban History of East Central Europe. Az ukrán és angol nyelvű weboldal nonprofit magánkezdeményezésből jött létre 2004-ben. A küldetésnyilatkozata hangsúlyozza a minden új iránti nyitottságot, a másság

Frans Geffels (1624–1694): *Buda ostroma*, 1686, olajfestmény

A szegedi vasúti híd, litográfia

és különbözőség elfogadását és a jövő iránt érzett felelősséget. A honlap „Lviv Interactive” menüpontján (amely sajnos csak ukrán nyelvű) olyan digitális térkép érhető el a városról, amelyen az egyes házhelyekre kattintva azok képét láthatjuk, történetüket olvashatjuk. Városképi és térképadatbázis, videotörténetek, oral history mellett interaktív térképes utcaadatbázis is elérhető, utóbbi is az évszázadok változásait mutatja. Az oktatási segédanyagok, konferenciák, szemináriumok, kiállítások mellett a szakirodalom is önálló menüpontot kapott, mint ahogy „A Space of Synagogues”, egy különleges projekt, amely 2014-ben indult a lvivi zsidó örökség bemutatására és megőrzésére.

¶ A történeti városatlaz program olyan sikeres európai vállalkozás, amely igazolja a várostörténeti kutatások fontosságát, és a napjainkig tartó folyamatosság jelentőségére is felhívja a figyelmet. Hogy mennyire fontosnak tartja a projekt a 20. századi kutatást is, arra példa a 2019 októberében Stockholmban tartandó konferencia témája: “Interpreting 20th Century European Urbanism.” A konferencia javasolt témakörei között szerepel például a posztiszocialista átalakulás időszaka vagy a magánkezdeményezésű városi építkezés.

Sopron. Összeállította: Jankó Ferenc, Kücsán József és Szende Katalin, Dávid Ferenc, Goda Károly és Kiss Melinda közreműködésével. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron 2010

Sátoraljaújhely. Írta és szerkesztette: Tringli István. Nagy Béla. MTA Történettudományi Intézet, Budapest 2011

Szeged. Szerkesztette: Blazovich László, Balia-Nagy Judit, Horváth Ferenc, Kelemen Gábor, Kratochwill Mátyás, Máté Zsolt, Szemerey Anna, Szerdahelyi Péterné és Takács Máté közreműködésével. Csongrád Megyei Honismereti Egyesület, Szeged 2014

Buda I. kötet, 1686-ig. Írta és összeállította: Végh András. Kartográfia: Kuczogi Zsuzsanna, Nagy Béla, Szemerey Anna. Budapesti Történeti Múzeum, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék, Archaeolingua Alapítvány, Budapest 2015

Buda II. kötet (1686–1848). Írta és összeállította: Simon Katalin. Szerkesztette: Szilágyi Magdolna. Budapest Főváros Levéltára, MTA BTK Történettudományi Intézete, Budapest 2017

Kecskemét. Összeállította Sárosi Edit, Szilágyi Magdolna és Szilágyi Zsolt közreműködésével. Budapest–Kecskemét 2018

Kőszeg. Írta és összeállította: Bariska István. B. Benkhard Lilla, Ivicsics Péter, Mentényi Klára közreműködésével. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2019

